

VII. fejezet

BÁNÁT

TÖRÖKKANIZSA

(*Novi Kneževac*)

Hagyjuk ezt, fiam

„Édesapám 1973-ban halt meg, ami vele történt 1944 végén, arról sosem akart beszélni, pedig én többször kérdeztem. A válasza általában az volt: »Hagyjuk ezt, fiam.«

A német megszállás alatt hipo volt. Amikor jöttek az oroszok, itthon volt, nem bántotta senki, később azok vitették el, akikről úgy gondolta, hogy barátai. Édesanyám hordta neki a reggelit, tőle tudom, hogy egy Jovica nevű podlokányi szerb nagyon pártolta. Vele együtt ötvennégyen voltak bezárva.

Egy este kettesével összekötözve kikísérték őket a Bornyújárársra, ő egy Cöndör nevű csókai emberrel volt összekötve. Ez 1941-ben agyonlőtte a csókai jegyzőt, és most, ahogy kísérték ki őket, neki kiabálnia kellett, hogy én lőttem agyon a csókai jegyzőt. Ingben-gatyában hajtották őket a községháza udvarában levő börtönből. Nem mondták nekik, hogy mi lesz a sorsuk, de persze sejtették. Kinn a Bornyújáráson sorba állították őket, és hátulról fejbe lőtték. Édesapámnak csak a fülét érte a golyó, nem is esett volna el, de Cöndört rendesen eltalálták, és estében magával rántotta édesapámat is. Amikor vége lett a lövöldözésnek, akkor a kivégzők közelről megnézegették, hogy ki mozog még, és abba utólag is belelőttek. Édesapám tettette magát, hogy halott, közben, hogy erősebben elkezdett esni az eső, meg már teljesen be is sötétedett, a kivégzők ott hagyták a hullákat. Édesapámnak az is szerencséje volt, hogy a kötél vége Cöndör keze felé esett, így ő az ujaival elérhette, de nem tudta magát másképpen eloldozni, hanem addig forgolódott, míg sikerült felülnie halott társa hátára, így le tudta szorítani annak a kezét, és magát meg eloldozta. Elindult úgy félmeztelen, hogy bemenjen egy tanyára. Miért, miért sem, de az a gondolata támadt, hogy ha harisnyában megy – a cipőt leszedték

A vasúti sorompó és a temető szegletében levő árok a helybeli áldozatok jeltelen nyughelye

a lábukról –, akkor a nyomról rátalálnak, ezért levetette a harisnyáját is és meztláb folytatta az útját. A harisnyáját még el is ásta.

A kivégzés színhelyétől tizenkét kilométerre feküdt egy nagynénjének a tanyája, odáig elgyalogolt, és bezörgött. Megmondta, hogy ki, de a nagynénje nem merete beengedni, mert nem sokkal korábban egy másik tanyán egy Bungyik nevezetű egyén ilyen menekülteket befogadott, s emiatt nagyon megverték. A nagynéni kiadott neki pokrócot meg egyet s mást, és azt mondta neki, hogy csináljon magának helyet a szárkúpban, és ott bújjon el.

Néhány nap múlva közösen készítettek rejtekhelyet neki a szalmakazalban, és körülbelül egy hónapig ott bújt meg. Közben a hidegtől, a durva

pokróctól meg a szalmától az egész teste felületén olyan kemény lett a bőr, mint a talpán szokott lenni. Még később, amikor már teljesen beállt a nagyon hideg tél, akkor a sógor megengedte neki, hogy az istállóban bújjon meg. A nagynéni és a sógor persze szánták, sajnálták, de annyira féltek, hogy nem merték a szobába fogadni. Egyszer ugyan megtörtént ez is, de éppen akkor ájtott a szomszédasszony, aki meghallotta, hogy a nagynéni valakivel beszélget. Édesapámat elrejtette a kemence mellett a kuckóban, s beengedte a szomszédasszonyt, aki megkérdezte, hogy kivel beszélgetett. Ő feltalálta magát, hogy azt mondta, a macskára pörölt. A szomszédasszony elhitte, nem lett baj, de a nagynéni úgy megijedt, hogy nem merte édesapámat bent tartani.

Bizonyos idő elteltével a sógor hazacsempészte a kocsiderékban letakarva, ettől kezdve itthon rejtegette édesanyám. Anyám egy hónapig nem is tudta, hogy hova lett, akkor a sógor lóháton bejött a tanyáról, és hozta a hírt, hogy ott rejtegetik őt. Egy ideig készítették a hazahozatalának a tervét, meg itthon is a helyet számára. Időnként anyám ki is ment hozzá a tanyára.

Az ágyon a mennyezetig fölrakták a dunnát, párnát, mögötte volt a hátsó szoba ajtaja, és ott bent volt édesapám. Én akkor három-négy éves kisgyerek voltam, tudtam arról, hogy ott rejtegetünk egy embert, akit én Pista bácsinak szólítottam, ha előjött. Csak ritkán és általában éjjel jött elő sétálni az udvaron. Egy alkalommal az egyik szomszédasszony kileste a kapu hasadéka át, és feljelentette, valamilyen Olga nevezetű. Éjjel fegyveresek betörték a kaput, és elfogták őt. Elvitték, egy hónapra bezárták, és hazaengedték. Ez már negyvenöt nyarának vége felé történt. Ezután soha többé semminemű felelősségre vonás miatt nem keresték. Kiszabadítása előtt még egy kihallgatásra maga elé rendelte valami főnök, azután közölte vele, elmehet haza ebédelni, de vissza kell térnie. Ő azt hitte, hogy örök búcsúra engedték haza, de amikor visszament, közölték vele, szedheti a cókmozóját, és mehet haza végleg. Ez a főnökökéle Pero Čuča nevű ember volt Keresztúrról.”

Krisztina Mihály

„Én ott voltam a lelövöldözött emberek elásásánál. A gödrök előre ki voltak ásva, minket néhányunkat odahajtottak ásóval-lapáttal ilyen munkára. Amikor a hullákat belelökődösték a gödörbe, akkor egy Ábrahám nevezetű társunk belement, hogy megigazítsa a halottakat. Az örök egyike ráripakodott, hogy takarodjon ki onnan, vagy ő is ott marad. A lelövöldözöttek között az egyik erősen hörgött, de nem volt szabad semmit tennünk, arra is rá kellett húzni a földet. A gödör 4-5 méter hosszú volt, és olyan széles,

hogy keresztben elért benne egy ember. Tudom, hogy a halálraftéltek közül egy ember megszökött, később az velem rokonságba is keveredett.

Itt, Törökkanizsán két helyen van tömegsír. Ez, ahol én is temettem, ott van a vasútállomás mellett, a vasúti sorompótól a város felé eső részen, a Magda-tanya és a temetőcsősz háza közötti vasútárokban, ami azóta is igen elhanyagoltan áll, tele ördögcérnával. Ez a kisebbik. Ide hordták azokat az embereket, akiket a Bornyújáráson lövöldöztek agyon. Ebben 10–12 férfi van eltemetve. A másik valamivel nagyobb, az mellette lett kiásva. Az ott dolgozók közül név szerint emlékszem egy Kácsás Sanyi nevezetűre, meg azt is tudom, hogy velünk volt az akkori temetőcsősz is, de a nevére már nem emlékszem. Amikor minket felszólítottak, hogy mennünk kell a gödröt betemetni, akkor a temetőcsősz már tudta, s nekünk meg is mondta, hogy mi lesz itt.”

Az ivadékok is megszenvedték

„Én 1929-ben születtem, öregapám a német időben bíró volt József-falván (Obilicevo, Jozefova), ami ma Törökkanizsa részét képezi. Eltűnése előtt egy évig nem is tartózkodott itthon, hanem a szegedi kórházban feküdt súlyos betegen. Amikor hazajött, édesapám biztatgatta, hogy meneküljön el, de ő azt válaszolta, édes fiam, én senkinek sem vétettem. S azóta csakugyan sokan mondták, szerbek, hogy neki nem kellett volna elvesznie. Ő akkor már 78 éves volt.

November második felében késő este zörgettek a kapun. Ő kinyitotta, nyomban berohantak néhányan puskával, egy közülük mellbe vágta puskatussal, hogy hanyatt esett. Őt elvitték, tőlünk mindenünket elszedték, nekem még nadrágom sem maradt. Mielőtt elvitték volna, öreganyám el akart volna tőle búcsúzni, de ezt sem engedték meg neki. Bevitték a község-házára, vele együtt volt Lévai István is. Egyszer vittünk nekik reggelit, de másodszorra már sírva jött elénk Lévainé, hogy öregapám meghalt. Követtük, hogy adják ki a halottat; megígérték, de azután, mikor mentünk érte, akkor elkergettek, hogy takarodjunk, ha nem akarunk magunknak rosszat.

Valamivel később egy László Mihály nevezetű ismerősünk elmondta, hogy mi történt vele. Előbb nagyon megkínózták és megverték, úgyhogy amikor visszaengedték a többi rab közé, azok láthatták, hogy a feje is csupa vér, és hogy a bajusza meg van tépve. Érezte, hogy valami súlyos belső sérülése lehet, mert a többieknek azt mondta:

– Én már meghalok. Üdvözljétek a családomat.

S meg is halt. Még aznap éjjel kivitték a Tisza-partra, a hasát felhasították, hogy fel ne puffadjon és feljöjjön a víz tetejére, aután csónakba emelték, beveztek vele a vízbe, és kilökték a csónakból.

A bezártak közül egy Raffai Jakab nevezetű halt meg legelőször, de azután a verésben meghalt még Gál János, Hajek István, Lévai István. Elveszett még Káváli János, Losonc János – a németek is nagyon megverték –, Farkas István volt kisbíró.

En a nevemet azért nem szeretném nyilvánosságra hozatni, mert mi ezt az egészet nagyon megszenvedtük. Nem járhattam emiatt iskolába, később az édesapámat is bezárták. Ha nem lett volna egyszerb igazgatóm, aki évtizedek múlva kiállt mellettem, akkor engem is bezárnak minden ok nélkül. De öregapám is sokakat megmentett a német időben, többek között egyet, akinek a nevét is tudom: Petar Popov.

Óregapám kínjait nem láttam, de részem volt látni sok hullát. Itt Józseffelván teljesített szolgálatot 32 magyar határvadász, akiket Kani-zsáról kértek kisegítésül a németek. Ezeket elfogták, és terelték őket Kikinda felé a hadifoglyokhoz. Útközben megálltak velük a Bagó Milan tanyájában, a halastó mellett. Ott Mladen Budovalčev leította a fegyveres kísérelőket, a foglyokat pedig mind lelövette, és ott a tanya gyepjén elásatta. Én alig fél óra múlva értem arra a tanyára, véletlenül jártam arra, mert a mi tanyánkról vittem be a rádiókat a község házára. Ki volt adva, hogy akinek rádiója van, annak be kell szolgáltatnia. A tanyán egy Perkučinné asszony lakott, és ő kétségbeesetten panaszkodott, hogy mi lesz vele, itt van ez a sok halott, és a házuk előtt a gyepen ássák el őket. Addig követelőlőött, hogy végül abbahagyták a temetést, és a már elföldeltek is fölstedték, és egy távolabbi helyen, egy laposban ásták el őket.”

Hogyan halt meg Forrai Mihály?

„Törökkanizsai járásbíróság
Ügyszám R.190/1953

A törökkanizsai Járásbíróóság Forrai Ilona zentai lakos kérelmére Forrai Mihály egykori törökkanizsai lakos holtánnyilvánítása ügyében meghozta az alábbi

VÉGZÉST

Megállapítást nyer, hogy elhunyt Forrai Mihály törökkanizsai lakos, született Törökkanizsán 1906. október 20-án, apja neve István, anyja neve

Irma, született Brumer, minekfolytán Forrai Mihály holtta nyilvánítatik. Halálának napja 1944. október 30-ában állapítatik meg, halálának helye ismeretlen.

INDOKLÁS

Forrai Ilona zentai lakos Vuković Petar jogi meghatalmazott, törökkanizsai ügyvéd révén kérelemmel fordult ezen bírósághoz férje holtta nyilvánítása ügyében, aki 1944 októberében eltűnt Törökkanizsáról, s azóta semmit sem tudni róla. Kérelmező javasolta, hogy ezen bíróság folytassa le a szükséges eljárást, tanúként hallgassa meg Firićanski Leontije és Tóth Mátyás törökkanizsai lakosokat, valamint, hogy tegyen közzé hirdetményt a JFNK Hivatalos Lapjában, s ezek után hozza meg fentebbi határozatát. A bíróság lefolytatta a javasolt eljárást a javasolt tanúk meghallgatásával és arra a megállapításra jutott, hogy Forrai Mihály 1944. október 18-án vagy 19-én fegyveres kísérettel előállítatott a volt Obilićevo községhez, később pedig innen ismeretlen helyre kísérték, és azóta semmit sem hallottak felőle, őt magát nem látták. A jelzett alkalommal szemmel láthatóan össze volt verve, feje be volt pölyölve. (...) Mindezek alapján a bíróság olyan tény birtokába jutott, amelynek ismeretében megállapítja, hogy Forrai Mihály nincsen már az élők sorában. (...)

Jankov Miša bírós. (...)

OROSZLÁMOS

(*Banatsko Aranđelovo*)

Két pap hiába rimázkodott

„Tudomásom szerint itt a faluban negyven polgári személyt likvidáltak 1944 végén, köztük az apámat is. Az itteni Lőrinc plébános és a szerb pap, akinek csak az egyik nevét tudom, úgy neveztük csak, hogy pop Sever, térdén állva rimázkodtak a kivégzőknek, hogy az összeszedett embereket ne likvidálják, hanem várják meg, amíg rendes bíróság alakul, és az majd kivizsgálja, kit milyen bűn terhel. Nem ért semmit, kidobták őket. Ezt nekem maga pop Sever mesélte néhány évvel később. Sever akkor került szoros baráti viszonyba Lőrinc plébánossal, amikor a németek felvittek a szerb templom tornyába egy kisebb ágyút, és onnan akartak lőni. Sever tiltakozott, és panaszkodott Lőrinc plébánosnak, aki csitítgatta, és magyarázgatta neki, hogy okosan intézzék az ügyet, nehogy a németek vérengzést csapjanak a helybeli lakosság, elsősorban természetesen a szerb lakosság között. Akkor nem is lett, és az apám éppen ezt tudva bízott abban, hogy a felszabadítók sem követnek el semmi ilyesmit.

Akkor ősszel édesapám elvitt engem Szegedre, mert kezdődött volna az iskolában az új tanév. Visszafelé jövet még ott Szegeden a Tiszánál találkozott Jegdić Cvetkóval és két társával: Čikić Svetozarral és Lazóval. Invitálták, hogy tartson velük, ők hazahozzák, nekik van teherautójuk. Apám mit sem sejtve felült hozzájuk, haza is hozták, de nem engedték a házukhoz, hanem elvitték a községháza pincéjébe, ahol akkor a börtön volt. Itt öt napon át kínozták, többek között úgy, hogy egy kiéhezett macskát bekötöttek a nadrágja szárába, a bőrét hasogatták, és a sebeit sózták. Az volt a bűne, hogy a német megszállás alatt ő mint hentes átvette a németek által kiszabott beszolgáltatási élelmiszert. Azt, hogy ilyen kegyetlenül megkínozták, később azok a helybeliek mesélték el, akik

korábban nála voltak alkalmazásban, de ezt-azt meghallott a mostohám is már akkor, mert ő meg be volt rendelve a községházára dolgozni.

Volt a befogottak között egy Kőkény nevezetű ember is, aki megszökött, és ő is szemtanúja volt annak, ami ott lejátszódott. Édesapámat nem agyonverték, hanem agyonkínózták, de még a testét is megcsonkították. Egy Csejtei István nevű ember, aki elföldelte édesapámat és vele együtt egy Dékány nevezetű embert is, azt is közölte, hogy édesapám fejét egy vödörben vitték oda a gödörhöz. Ez a Csejtei mutatta meg azt is, hogy hol lett eltemetve, és erre a közlésre támaszkodva ott azon a helyen a temetőben keresztet állíttattam húsz évvel ezelőtt, de a nevét nem mertem ráírtni.

Nemcsak hogy az édesapámmal így elbántak, hanem később, talán mind a közelmúltig engem is üldöztek, ezért nem merek teljes névvel nyilatkozni. Szegedről ugyanis csak két év múlva tértem haza, amikor befejeztem az iskolát. Amint megérkeztem, nyomban letartóztattak, és elvittek Becskerekre (Zrenjanin) a börtönbe. A nagybátyám kétségbe esetten kerestetett, míg végre megtalált. Elment Várady Imre becskereki ügyvédhez és B. Szabó Györgyhöz, hogy segítsenek kiszabadítani. Ők meg is tettek mindent az érdekemben, s elértek annyit, hogy itthon a faluban kidobolták: aki tud ellenem valamilyen terhelő adatot, az jelentkezzen. Tíz nap határidőt szabtak erre, és senki sem jelentkezett, és csak ekkor engedtek ki.

Az üldöztetésnek azonban hosszú évtizedekig nem lett vége. Éveken át zörögtek az ablakomon. Panaszra mentem a rendőrségre, és ott azt mondták, hogy kém jár errefelé, nyilván az zörgeti az ablakomat. Sokáig így ment ez, a végén elfogyott a türelmem, és követeltem, hogy fogják meg. Úgy tettek, mintha csakugyan lesben állnának, de olyankor nem háborgatott senki.

Tíz év elteltével bementem a rendőrségre, és azt mondtam nekik, tudom, hogyan kell megfogni a kémet. És előadtam, hogy odakészíték az ablakomba két liter zsírszódát, és nyitva hagyom az ablakomat. Ha jön a kém, akkor az arcába lódítom. Azt mondták, hogy ezt azért ne tegyem, mert megvakul. Nem baj, mondtam, de csak az egyik szemére vakuljon, hogy a másikkal sirathassa a szeme világát. Soha többet nem jött a kém.

Tudomásom szerint a temetőben az egyik nagy sírban négyen vannak eltemetve, egy másikban ketten. Úgy tudom, hogy az itt bezártak közül többeket Törökkanizsára vittek, és ott végezték ki őket. A kivégzettek között van egy kereszturi lány és két ugyancsak kereszturi fiatalember, az egyik Konec András, a másik pedig egy Csanádi nevezetű.”

PADÉ

(Padej)

Kristály Klára szíváci tanítónő

„Nálunk úgy volt, hogy mielőtt jöttek volna a felszabadítók, kiadták a faluban a rendeletet, hogy a zászlókat a magyarok szedjék be. S amelyik épületen nem volt zászló, onnan elvittek egy-két férfit.

Amióta eszemet tudom, nyomozok az apám után. Tudom, hogy az apámat 1958-ban nyilvánították halottá, úgy, hogy ismeretlen katonák áldozata lett. Körülbelül tíz nappal a felszabadulás után elvitték Kikindára, és eltűnt. Meggyőződésem: mert magyar volt, és mert mint ilyen, a tetejében még író, iskolaigazgató. Amikor engem mint tanítónőt fölvettek a pártba Csonoplyán, Lovrić Marko élharcos négyszemközt beszélt velem. Azt mondta: »Tudunk mindent. Neked köztünk a helyed. A forradalomnak vannak áldozatai is.«

Apámmal együtt tűnt el Heib János, szintén tanítóember, a padéi magyar kultúrélet vezére. Őt a németek is bezárták, apám járt utána, elment báró Talliánhoz, a birtokoshoz Törökkanizsára. Velük együtt vitték el Virág György hentest. Valamivel később, január elején vitték el Táborosi István földművest, aki az átlagosnál jóval szélesebb látókörű, intelligens parasztember volt. Később a községi kocsis fia mesélte, hogy vele egyszer egy éjjel egy véres zsákot vitettek a Tiszára, valószínű, hogy ebben volt Táborosi teteme.

Abban az időben körülbelül tizenöt magyar ember tűnt el így Padén. Az embereket összeszedték, a hozzátartozók egy ideig vitték nekik a kosztot, alsóneműt. Édesapám is kiadta az ingét, véres volt, a kirántott húst zsebkendőbe csomagolva visszaküldte.

Az oroszok ide október hetedikén jöttek, ők minden férfit elhajtottak pontonhidat építeni. Apám is oda járt körülbelül egy hétig. Akkor jöttek érte egy sötét éjjel. Statárium volt, megtámadták a házunkat. Anyámmal menekültünk Szabó Andrásékhoz, mert nem segített senki. Reggelre a

Kristály István padéi tanítóskodása elején, tanulói között

házunkat ki is fosztották. Apámat az első napokban a szerb iskola pincéjében tartották fogva, néhány nap múlva a templom melletti községházára vitték. Itt történt az, hogy kiadta véresen a barna csikos ingét. Tőlünk be lehetett látni az épület udvarába. Láttam őt egyszer, amikor kísérték a vécére, meg azt is, amikor onnan kísérték vissza. Szaladtam az utcára, azt hittem, engedik haza. Az utcán láttam, hogy Heib bácsival együtt száll föl a kocsira, egy könnyű szekérre. Szaladtam vissza hozzánk, és hívtam anyámat is: »Anyá! Apát viszik.« Azt mondták, Kikindára. De hogy valóban odaértek-e vele, azt nem tudtam meg. Toponárszki Irén tanítónő mesélte nekem, hogy Kikindán a keresztúri vasúti átjáró mellett van egy tömegsír, ott lehet az édesapám. Ha csak az nem történt, hogy már a Kikindára vezető úton likvidálták.

Élt ott Padén egy tizennyolcas kommunista, Medve József. A régi Jugoszláviában meg a németek idején azt nagyon sokszor megverték, néha úgy, hogy lepedőben hozták haza. Ő mesélte nekem, hogy benne volt abban a bizottságban, amelyik apám ügyével foglalkozott. Tagja volt még Nikola Tondi juhász – később megőrült –, egy Veselin Brdar nevezetű egyén – róla az a hír terjedt el, hogy a saját édesanyjának leharapta az ujját, mert az nem akart a vagyonából ráhagyni –, Zákány Antal meg egy Csillag nevezetű egyén. Amikor dönteni kellett, akkor Medve azt mondta, nem kell Kikindára vinni őket, hanem ki kell engedni. A másik két magyart már nem is hagyták szólni, mert Medvét letorkolták: » Ha

Kristály István, az író-tanító

azt akarod, hogy őt elengedjük, akkor te is mehatsz vele Kikindára.« A nézeteltérés miatt le is csukták egy napra. Medve bácsiból többet nem lett kommunista. Felhívták a bizottságba Keszég József tanítót is, mondjon véleményt. Nem tudni, mit mondott, mert mielőtt odaért volna, Medvét már lecsukták.

Az apám tudott arról, hogy a németek megszállása idején fegyveres partizánok járkálnak a vidéken. Nekünk is említette, hogy kiket látott, de hogy a német hatóságoknak meg senki másnak erről említést nem tett, arra bizonyították az, hogy ezeket a fegyvereseket nem keresték. Apám egyébként nem állt jó viszonyban a német hatóságokkal, már az első napon, amikor megszálltak bennünket, nálunk házkutatást tartottak. Hogyan viszonyult apám a fegyveres ellenállókhoz, sokatmondó az alábbi eset. Negyvenegy nyarán észrevettük egy éjjel, hogy előttünk egy ismerős juhász szinte már haldoklik a padon. Anyám elszaladt egy Csoti nevű hipóhoz (hílfspolizei – segédrendőr – M. M. megj.) hogy segítsünk a juhászon, de az lehűtötte anyámat, hogy tartsa a száját, mert ugyanarra a sorsra jut. Ekkor apám elszaladt Kiss doktorért, az kijött, és adott egy erősítő injekciót a juhásznak, ami után az a saját lábán haza tudott vánszorogni úgy, hogy támogatták. Később az ember felesége mesélte, hogy az ura otthon elmondta neki, hogy megetettek vele két kilogramm sót, és hogy az igazgató úr vitte haza, meg az hozatott neki orvost. Apám halála után elterjedt a hír, hogy azért

kellett meghalnia, mert ezt a juhászt ő tette el. Amikor a felesége ezt a hírt meghallotta, eljött hozzánk, és sopánkodva közölte, hogy erről ő nem tudott, mert ha tudott volna, akkor elment volna tanúskodni apám érdekében.

Élt Törökkanizsán egy Čiča nevű régi padéi kommunista. 1962-ben üzent értem, hogy látogassam meg. Nagyon rosszul volt. Magyarul beszélgettünk.

– Nagyon jó ember volt az apád – közölte.

– Ismerte?

– A fiamat tanította. – A fia eljutott a Szovjetunióba tisztiiskolába.

– Miért ölték meg, ha jó ember volt?

Čiča feküdt. A kérdésre nem válaszolt. Elfordította a fejét, és egyszer csak azt vettem észre, hogy elszenderedett. A fia még 1948-ban kezelt csókol az anyámnak, és sírva mondta: – Ha én itt lettem volna, az igazgató úrnak nem lett volna baja.

1968-ban találkoztam Laták Istvánnal, a régi kommunista íróval. Irodalmi találkozóra jött. Mint ahogyan az illik is egy vidéki kis tanítónőhöz, én bemutatkoztam neki. Mire ő: – Nem kell hogy bemutatkozzon, én ismerem magát kicsi kora óta. Amikor Adáról szaladnom kellett, akkor Padéra menekültem, és maguknál rejtőzködtem el.

Az apámmal kapcsolatban még az alábbi élményem van.

Szabadkán a gimnáziumban a tanárnóm nagyon nem szívelte. Mindig úgy álltam, hogy megbuktat. Az érettségén Lóbl Árpád volt a vizsgabiztos. Ahogy beült a helyére, azzal kezdte, hogy Kristály Klára álljon fel. Mellette volt a tanárnóm, én ebből arra következtettem, hogy teljesen kész vagyok, talán vizsgázni sem engednek, kiküldenek nyomban a teremről. Ehelyett Lóbl csak rám nézett erősen, és leültetett, de felelnem szinte nem is kellett, valamennyiünk közül a legkönnyebben leérettségiztem.

Édesapám életrajzából elmondok annyit, hogy ő Szombathelyen született. Héjjas Iván különítménye elfogta, páncélvonaton szállították, és agyonverték. Legalábbis azt hitték, hogy meghalt, és lelökték a vonatból. Jugoszláviába a rövid életű Pécsi Köztársaságból menekült.”

TÓBA

Itt is egy pap

A bácskai papi személyek eltűnéséről, megkínzásáról itt-ott még csak tud valamit a világ, a bánátiakról és a baranyaiakról azonban szinte kizárólag a legközelebbi hozzátartozók és a hívek, de ezek is lassan már kihalnak. Az áldozatok emléke körülbelül úgy maradt fenn, mint a tóbai papé, akiről még a plébánián is csak keveset tudnak.

A tóbai plébánia halotti anyakönyvében az 1944-es adatoknál a 34. sorszám alatt az alábbi bejegyzés olvasható:

„Az elhunyt neve: Varga András, plébános, apja Imre, anyja Reisz Mária, születési helye: Szécsány, tóbai illetőségű, életkora 31 év, született 1913. II. 5. A halál oka: halva találták. Ugyanaznap még meggyónt és misézett. Temetése napja 1944. okt. 19. Pap nélkül. A bejegyzést Rákosi (Riedl) János nyugdíjas plébános végezte.”

A pap haláláról Csordás József tóbai plébános úrtól az alábbi történetet hallottuk.

A felszabadulás napjaiban néhány partizán érkezett a faluba, ők bent a községházán tanácskoztak, kinn pedig magyar kommunisták őrkdtek. Varga plébános úr reggel misézett, azután szokásához híven meglátogatta az itt nyugdíjaskodó Rákosi plébános urat, és ott meggyónt, megáldozott, talán megérezte, hogy végveszélyben van. Ezután volt még egy temetése is. Temetés után küldönc érkezett a községházáról, hívták, hogy ott jelentkezzen. A fogadtatásáról nem ismerek részleteket, ám azt sokan tudják még ma is a faluban, hogy ott ütötték-verték kegyetlenül. A veréssorozat után egy ór a pincéhez kísérte, mert oda akarták bezárni. Az ór erősen megtaszította, ő legurult a pince lépcsőjén. Az ajtót rázárták, és a plébános urat később úgy találták halva, ahogyan a lépcsőn legurult. Sosem lett kiderítve, hogy esés közben ütötte-e meg magát, vagy verés közben kapott olyan súlyos sérüléseket, hogy az volt számára a halálos.

Amikor kínzói megtudták, hogy a plébános úr meghalt, akkor hívták Tóth Gyula bácsit. Az iránt érdeklődtek, hogy van-e másik pap a faluban. Eléggé

A tóbai temető árkának ezen a részén titokban temették el agyonvertése után a helybeli plébánost

valószínű, hogy a kérdezők már tudták, hogy van. Gyula bácsi közölte, hogy igen, itt nyugdíjaskodik Rákosi plébános úr. Megüzenték az akkor már agg papnak, hogy vegye át a szolgálatot, mert Varga pap egy ideig nem misézhet. Nyilvánvaló volt a cél: eltitkolni, hogy Varga plébános úr behalt a kínzásba. Rákosi plébános úr ettől kezdve átvette a hivatást, és szolgált ismét 1948-ig.

A partizánok a maguk módján mindent elkövettek, hogy az eseményt titokban tartsák. Kiszivárgott olyan hír, hogy egymás között arról beszéltek, hogy nem akarták sem agyonverni, sem kivégezni, hanem csak megfenyíteni. Gondjuk lehetett a tetem elrejtése. Úgy határoztak, hogy titokban elföldelik. Hívták a Cigány Milus néven ismert községi sintért, a tetemet egy zsákba tétették vele, és megparancsolták neki, hogy valahol ássa el. A sintér zsákba gyömöszölve kivitte a temető melletti nagy árokhoz, és ott felületesen elföldelte, talán még gödröt sem ásott neki, hanem csak húzott rá valamennyi földet. Egy ideig ott volt, de tavasszal a víz kimosta, és ekkor a helybeliek engedélyt kértek a hatóságtól, hogy eltemethessék. Testvére – ha jól tudom, még él Magyarországon, orvos – és édesanyja voltak a kezdeményezők, a falu népe támogatta őket ebben. Ők később indítványozták azt is, hogy nyilvánítsák vértanúvá, de ebből eddig nem lett semmi. Az újratemetést ugyan engedélyezték, a sírját azonban nem volt szabad megjelölni. Nem tudom, kinek a döntésére, az érintettek úgy döntöttek, hogy Nyári György, az első tóbai

Varga plébános úr tetemét később paptársá sírjában rejtették el, miután a víz himosta első helyéről

plébános sírjában helyezték örök nyugalomra. Oda is temették, ám a sírfeliraton semmi sem jelöli, hogy abban a sírban két pap nyugszik.”

A tóbai temetőben, a főúton áll a sírhalom, amelyben a pap nyugszik. A sírfelirat szövege: „Itt nyugszik Nyári György tóbai r. k. plébános. Megh. 1904. június hó 26-án, 92-dik évében Állíttatta Pap Károlyné szül. Dippold Rózan.”

MAGYARCSEERNYE

(*Nova Crnja*)

Márton István állatorvos

„Gyapjas János idős helybelitől hallottam ezt a történetet egy alkalommal, amikor a jószágai gyógyítása érdekében az udvarában jártam.

Amikor a németek bevonultak 1941-ben, akkor úgy intézték a közelítést, hogy a szerb falvakba nem szállítottak nélkülözhetetlen cikkeket: gyufát, sót, petróleumot és hasonlókat. Amikor ezeknek a falvaknak a tartaléka kifogyott, akkor az ottlakók nagy gondban voltak. A szomszédos Aleksandrovo (ma Velike Livade) szerb lakói jártak át Magyarcsernyre, vásároltak volna, de itt nem volt nekik szabad. Bementek a magyarokhoz, és adtak nekik pénzt, hogy ők vegyenek a részükre. A falu legszélső házában lakott Gyapjas János, ő nyilván az első ilyen felkérésre megtette a szívességet, híre elterjedt róla a szerbek között, és ettől kezdve sokan fordultak hozzá ezzel a kérelemmel. Már csak azért is alkalmas volt ő ilyesmire, mert a legszélső házában lakott, a rászorulóknak nem kellett feltűnően végigvonulniuk Magyarcsernye utcáin, hogy más alkalmas magyart találtak volna. A negyvennégyes események után Gyapjasnak elmesélte egy livadei szerb ismerőse, hogy a livadei szerbek negyvennégy végén fel voltak készülve, hogy megindulnak a cserneyi magyarok ellen, és felkoncolják őket. A nagy készülődésben már azt is tervezgették, hogyan fognak hozzá. Ekkor egy higgadtan gondolkodó megjegyezte:

– Treba da počnemo sa Janikom. (Janival kell kezdenünk.)

Az odavetett megjegyzés elgondolkodtatta a készülődőket, s végül lefújták a tervezett akciót.

Jöttek ide Karadordevóráról is szerbek, hogy népitéletet tartsanak. Szekéren érkeztek, és már intézkedtek, rendelkeztek tervük végrehajtása érdekében, amikor valaki értesítette az e vidéken ismert partizán harcosnót, Milka Agbábát. (Nagy József vajdasági politikus későbbi feleségét, akivel együtt veszítették életüket közlekedési balesetben. – M. M. megj.) Milka bujdosótársa volt Márton Róza ismert kommunis-

*A csernyei temető mögött elhagyatottan, szeméthyeg közelében nyugszanak az itt kivégzett áldozatok.
Néhány szál virág a fűben tanúsítja, hogy hozzátartozók nem felejtették el őket*

ta agitátornak. Ő ismerte tehát nemcsak a saját népét, hanem az itteni magyarokat is. Amikor tudomást szerzett arról, hogy mi készül Csernyén, odatelefonált, hogy semmit ne tegyenek, amíg ő oda nem érkezik. Lóháton jött, s lóhalálában vágatva. Bement a községházára, az ablakába fölállított egy gépfegyvert, és akkor kinyitotta az ablakot. Ekkor szólt az összegyűlt szerbekhez. Valami ilyesmit mondott:

– Takarodjatok, mert egy sem marad élve közületek.

Csernyén szolgált a háború alatt néhány romániai származású, magyar katonaszökevény. Ezeket egy éjjel a német hatóságok mind összeszedték és megszarolták. Az volt a tét, hogy vagy átadják őket a romániai katonai hatóságoknak, s akkor jaj nekik mint szökevényeknek, vagy pedig beállnak segédrendőrnek (hipot). Beálltak rendőrnek. Gyorstalpaló tanfolyamon kiképezték őket, és beöltöztették. Köztük volt három testvér: Sörös Pál, Mátyás és Ferenc. Mátyás megmenekült, mert részt vett egy tiltott mulatságon, emiatt elzárásra ítélték, és a büntetését éppen akkor töltötte, amikor a többi hipót katonának vitték. Ez úgy történt, hogy amikor a német rezsim már omlott össze, a segédrendőröket vitték volna a frontra, s itt hajtották őket Csernyén keresztül. Akik korábban itt szolgáltak, otthon érezték magukat, leléptek, és elrejtöztek volt gazdájuknál. Amikor bejöttek a partizánok, kiadták a szigorú rendeletet, hogy a löfegyvereket be kell szolgáltatni. A hipók engedelmes-

kedtek, s ekkor valamennyiüket lajstromozták. Néhány nap múlva behívták őket, és többet ki sem engedték. Így veszett el a Sörös gyerekek közül Pál. Ferenc már előbb meghalt.

A behívott embereket elvitték Vojvoda Stepára, ott összeverték őket. Onnan gyalog elhajtották mintegy tizenkét kilométert Livadéra, mert a livadeiak telefonáltak értük, hogy nekik is van velük leszámolni valójuk. Livadén agyonverték őket. Akkor telefonáltak Csernyére, hogy innen menjenek kocsik a hullákért. Hullafuvarozásra meg lett hajtvva kocsival, lóval Márton István, Fricska Mihály, Macák György, Macák András és Csicsai József. A hullaszállítók elmondták, hogy a halottak a falu központjában hevertek, szét voltak verve. Nem egynek közülük felszakadt a mellkasa, szét volt ütve a koponyája. A kocsikon tizennégy hullát szállítottak el Magyarcsernyére, és eltemették őket a Nagygödör vagy másként a Sárgás partján. Itt van többek között egy Darusi nevezetű, Burai Béla muzsikus cigány, egy Virág nevezetű, Deák József, ennek a testvérbátyja, egy Beles nevezetű a Nyárfás utcából, Nagy György mostohafia, a már említett Sörös Pál segédrendőr, és volt közöttük egy Hetényből való ember is. Be voltak zárva még Somogyi Lajos, Papp István, Selmeci János és Báló Péter, de őket Márton Róza közbenjárására kiengedték. Őket Csernyén nagyon megverték. Bálónak például az volt a bűne, hogy piros-fehér-zöldre festett egy villanypóznát. Őt pokróccal letakarták, és akinek eszébe jutott, az elvert rajta egy sort. Papp István mutatta később a hátát. Azon nem volt egy körömnyi ép bőr sem, mind csupa sebhely. Azt mondta a háta mutatásakor: Ezt kaptam én, mert a Bánáti Magyar Közművelődési Szövetség vezetőségi tagja voltam. A befogottak között volt Lele János is. Neki meg az volt a vétké, hogy a németek bevonulása után leszedett néhány jugoszláv utcanévtáblát.

A tizennégy áldozat tömegsírját minden évfordulón meg szokták titokban koszorúzni a hozzátartozók. Nyilvánosan soha senki sem mert odavinni még csak egy szál virágot sem.”

MUZSLA

(Mužlja)

Sörös Antal

„Az itteni gátőr, aki akkoriban a harmadik őrháznál volt alkalmazásban, csak arra emlékszem, hogy Nikola Dević volt a neve, majdnem a vesztemet okozta. Miatta majdnem én is ki lettem végezve, az öcsém meg ki is lett. Nikola gyűlölte a magyarokat, az öcsémre meg külön haragudott. Mert az öcsém meg csósz volt. Nikolának voltak birkái, és az öcsém gyakran megfogta őket a kárban, persze mindannyiszor feljelentette Nikolát. Ezért állt hát rajtunk bosszút.

Engem úgy vittek el itthonról, hogy menjek csak velük Écskára. Néhány fegyveres partizán jött értem, Kovács Andrásért meg Kis Kovács aljegyzőért, és elvittek bennünket. Mi akkoriban szálláson laktunk, onnan vittek el. Azért hívtak magukkal, hogy legyek majd tanú. Legalábbis így mondták. Ott meg már azzal vádoltak engem is meg a többi odakísért magyart is, hogy mi átjártunk Bácskába, és ott bántottuk a szerbeket. Ebből egy szó sem volt igaz, sohasem mentem akkoriban Bácskába, még kevésbé bántottam a szerbeket, akiknek, szegényeknek, éppen elég bántójuk volt akkoriban. Másnapra odahozták az öcsémet, Sörös Imrét, Budai Józsefet, Zsarkó Tónit, Barta Miskát, Simon Dezsőt meg még egy asszonyt, akinek a neve Brakna Julis volt. Az écskai községháza pincéjébe voltunk zárva, ott vertek, kínoztak bennünket. Engem például megtapos-tak. A kínzóink között volt egy magyar ember is, a neve Csörtő István. Ez letaposta az inget a hátamról. Addig taposott, hogy az ingem mind széthasadozott, közben meg azt hajtogatta:

– Szebb jövőt!? Hát itt van a te szebb jövőd! Most én etetem a partizánokat, én csinálom nektek a szebb jövőt.

Ott volt egy Steve nevű partizán is. Nem a pincében bántottak, hanem fölhívtak onnan, és az irodában. Addig vertek, tapos-tak bennünket, hogy hatan behaltak, köztük az öcsém, Imre, Simon Dezső gátőr, Kis

Sörös Antal és felesége

Kovács József tanító, aki aljegyző is volt, meg három parasztember: Budai József, Márton István és Kanász Antal.

Tulajdonképpen mindannyian halálra voltunk ítélve. Kiállítottak bennünket ott a községházánál a falhoz, készülődtek, hogy lelőjenek bennünket, amikor megérkezett az egyik tisztnek a csicskása; hogy a tiszt milyen rangú volt, azt én nem tudhatom, de ha már csicskása volt, akkor nem lehetett alacsony beosztású, meg abból is látszott, hogy ezek a mi bántóink mennyire tartottak tőle. Ez a csicskás meglátta, hogy itt tömegkivégzés készül, és elszaladt a tiszthez. Mi, falhoz állítottak addig ott vártunk a sorsunkra. Ott volt velem Horváth Antal, Klászi Johann, Török János kompos meg Masa Mihály, akinek sikerült onnan megszöknie. Nemsokára a csicskás visszaérkezett, nem mondta, hogy ő hol járt, hanem csak csiggatta a többieket, Nikola pedig, meg az említett Stevo pedig sürgette, hogy csak végezni, végezni. Volt ott egy partizán nő is, az nemcsak hogy sürgette a kivégzésünket, hanem azt követelte, hogy szégyenkivégzés legyen. Hogy vetköztessenek le bennünket meztelenre. Egyszer csak érkezett egy autó, rajta az a tiszt. Ordított rájuk:

– Odmah da se gubite, jer ću ja da otvorim vatru na vas! (Takarodjatok, mert én nyitok tüzet rátok! – M. M.)

Ezek szétszaladtak, de akkorra négy ember már belehalt a kínzásba. Ahogy a tiszt bement a községházára, emezek közül egy visszajött, és a kiállítottak közül még kettőt kiválasztott, Budait meg Simont.

– Vi čete još da odete. (Ti még elmentek. – M. M.)

Ezeket így utólag verték agyon. Nem sokkal ezután kijött a községházáról a tiszt, mire ezek ismét szétszaladtak, hogy nem is látta őket. De a hullák ott voltak. Azokat kocsira rakatták velünk, és kivitték őket az écskai téglagyár gödreibe. A Kanásznak meg a Simonnak a felesége később kimentek oda, és megtalálták azt a helyet, ahol az embereket eltemették. Csak vékony földréteg volt rájuk húzva. Maguktól nem találták volna meg, hanem lefizették a cigány sintért, aki a temetésen is ott volt, és az megmutatta nekik, hogy hol vannak. Én ott nem jártam a temetéskor, mert velünk csak a kocsira rakatták a hullákat, hanem később, amikor már kiszabadultam, elmentem arra, és óvatosan körülnéztem. Megtaláltam a helyet, de nem láttam semmit.

Amikor a kivégzetteket elszállították, azután minket dróttal öszszekötöztek, és elkísértek a Szentmihályi úti lágerba. Ott úgy kezeltek bennünket, mintha nem tudom, milyen nagy bűnösök lettünk volna. Ott tartottak bennünket Luca napjáig, akkor elengedtek. Addigra jó néhányszor elpáhohtak engem is. Voltunk a lágerban vagy háromszázan. Az egyik őrnök volt egy különleges ustora, ő maga szerkesztette. A tányéros mérleg körtéjét rákötötte dróttal egy nyélre, és azzal közénk csapott. Akit eltalált, az igen gyakran ott is maradt.

Az öcsémre mást is rámondtak. A német megszállás idején egyszer rózsét szedett a töltés lábánál, ott meg elrejtőzve lapultak a partizánok. Az öcsém úgy mondta, hogy köztük volt Žarko Zrenjanin is. Előjöttek valahányan, és arra kérték, vigyen nekik kenyeret. Az öcsém onnan bejött hozzánk a tanyára, és elmondta, hogy találkozott hét partizánnal, kenyeret kérnek. Megbeszéltük, hogy bemegy a faluba, és szerez nekik. De nem szerzett, hanem elment a kocsmába, és nagyon mulatott. Mulatott, mert nem tudta, mit tegyen: ha visz nekik, az lesz a baj, ha nem visz, akkor az. Este a partizánok előjöttek a megbeszélt találkozóhelyre, és nem volt a kenyér. Ugyanott találkoztak egy másik magyarral, Svertecki Istvánnal. Ezt arra kérték, hogy vezesse át őket a határon Szerémségbe. Csónakba ültek, és át is mentek Surdukra, ez az ember vitte őket a csónakján a Tisza-sarokban. (A Tisza torkolatának szögében a bánáti oldalon. – M. M.)

Minket október hatodikán vagy hetedikén vittek el; az elsőket még aznap agyonverték. Azt az asszonyt meg táncoltatták verés közben, az persze ritt, ezek meg csúfolták:

- Nézd! Még danol is, pedig azt nem is mondtuk neki.

Egy héttel azután, hogy a tetemeiket ott a gödörben elföldelték, kiment egy orvos oda a helyszínre. A tetemeiket fölszedték, ez az orvos megvizsgálta őket, majd a hullákat egymáson keresztbe rakva újra eltemettette.

Eszembe jutott most, hogy volt a kínzóink között egy titeli partizán is, aki puskatussal vert bennünket. Annyira csapkodott, hogy a cső levált a tusárol, csak a cső maradt a kezében, és azzal vert ránk.

Mindmáig nagyon tiltották, hogy erről beszéljünk. De én azért többször-többször elmondogattam, különösen lakodalomban, amikor meghitt társaság, rokonság ült együtt. Olyankor ugye meg is iszik az ember egy keveset, megoldódik a nyelve, hát velem is így volt. Úgyhogy erről a történetről a muzslaiak sok mindent tudnak. Dezső felesége, akit most Farkasnénak hívnak, többször járt kint azon a helyen, ahol az első ura el van földelve. Meg mások is. Virágot szoktak dobni arra a helyre, amit azóta már benőtt a fű, de sokan tudják a muzslaiak közül, hogy hol van az.”

NEZSÉNY

(Neuzina)

Halálos ítéletet hoz a helyi hatalom

Nezsény, Neuzina, (Srpska Neuzina és Hrvatska Neuzina) kis falucska volt, a század első felében még jellegzetesen bánáti vegyes lakosságú, amelynek 2215 lakója volt, ennek több mint a fele szerb, ötödrésze magyar, tizedrésze német, s ugyanannyi horvát. Nemiri ravnice (A nyugtalan róna) címen Dragiša Todorović megírta a falu monográfiáját, amely elsősorban a második világháborús eseményekkel foglalkozik. A könyv 1975-ben jelent meg a Vojvodina u borbi sorozatban a Hronike (Krónikák) 10. könyveként. A szerző leírja, hogy folyt a háború alatt rosszul viselkedők felelősségre vonása a felszabadulást követő első napokban. Hogy az akkori igazságtevés kívánnivalót hagy maga után, azt láthatjuk a szerzőnek egy odavetett félmondatából. Miután ugyanis név szerint elsorolja, hogy a németek közül itt halálra ítélték és kivégezték Antun Mellinger községi elnököt, Margit Kripelst, a Kulturbund elnökét és édesanyját, Josep Krohelt, Jakob Waker rendőrt, Marjan Wakert, Toni Mellingert, Peter Hecket és Štefan Nikolićot a németek közül (ez utóbbi félvér volt), felsorolja a kivégzett magyarok nevét is. Ezek: Császár Gergely, Fazekas András, Sztás Ferenc, Bicók István, Gyergyás Emil és Ábrahám Lajos. Fogva tartottak többeket is az iskolában létrehozott gyűjtőtáborban. Ezután a szerző megjegyzi:

„A lógorban töltött idő alatt a németek és a magyar fasiszták legalább részben megéreztek a legyőzött megaláztatását. Két hónap múlva a lógort felszámolták, lakói Petrovgrádba (Nagybecskerek, Zrenjanin) vitték, ahol sokukat az igazság ítélőszéke elé állították...” Ebből az is kitűnik, hogy ott már szabályos bírósági felelősségre vonásnak vetették őket alá. Valószínű, hogy senkit nem ítélték halálra.

A német megszállás alatt a faluban 12 személyt végeztek ki.

Íme egy részlet a könyvből, amely szemlélteti, milyen volt a felelősség megállapításának folyamata, ami után megszületett a döntés a kivégzésről, amit végre is hajtottak.

*Tóth Ferenc nezsényi lakos elesett a fronton,
míg odahaza sok más fahibeli magyart kivét-
geztek*

„A szabadság első napja Nezsénynek meghozta az új, népi hatalmat(...)

Az új hatalom nyakig volt munkában. Egyebek között az egyik legfontosabb feladat volt élelem, ruhanemű és lábbeli gyűjtése a hadsereg részére. A minél jobb munkaszervezés céljából a bizottság (népfelszabadító bizottság) több más bizottságot hozott létre, amelyek közül tevékenységével legjobban a háborús bűnök kivizsgálásával foglalkozó emelkedett ki. Ebbe a bizottságba elsősorban olyan személyeket választottak, akik megjárták a német táborok tortúráit, és akik átélték mindazt a szörnyűséget, amit a német megszállók és a helyi Volksdeutscherék rájuk mértek. Ezek Žarko Pivarski, Draga Jocić Tetka, Nedeljko Nikolić, Đura Marčićev, Miloš Marčićev és Milan Nikolić voltak.

A lógor telve volt, mint a méhkas.

(...)

A bizottság azt tartotta, hogy végső ítéletet hoz, és eldöntötte, hogy ítélkezni fog a németek és a magyar fasiszták felett, és ilyen értelemben kinevezte szükséges szerveit. Ügyésznek Panta Stajić, jegyzőkönyvvezetőnek pedig Sava Stankov lett kinevezve.”

Tehát még itt, ahol mint látjuk, bizonyos formaságnak eleget tettek, itt sem említi a szerző, hogy a befogott embernek volt védője, azt meg éppen kimondja, hogy az ítélet ellen nem lehetett fellebbezni, a helyi lakosságból verbuvált testület tagjainak az ítélete jogerős és végrehajtható volt. Ismételjük meg: a bizottság sértettekéből állt össze. És kimondták meg végrehajtottak tizennégy halálos ítéletet. Kettővel többet a körülbelül hatszáz német és magyar helybeli közül, mint ahányat a véres kezű németek és magyarok.

Olvasható a könyvben részlet a kihallgatásról.

„Elsőként Mangi Maci helybelit, a Kulturbund fő ideológusát idézte maga elé a testület.

(...) Mondd, Maci, ki árulta el a kommunistákat! Ki lett a szervezet árulója?

– Marcsicsev Sándor – vágta rá Maci egyből.

– Biztos vagy benne?

Maci tenyerébe temette arcát, és emlékezni kezdett. Gondolkodott. Azután felemelte fejét, és elkezdte higgadtan, lassan mesélni Marcsicsev Sándor árulásának történetét. Amikor befejezte, Panta elrendelte az órségnek:

– Vezessétek ki.”

A megnevezett árulót nem lehetett nyomban előállítani, mert bujdosott. Amikor elfogták, őt már csak a faskamrába tudták bezárni, máshol nem volt hely. Szembesítették Maci vallomásával, és számukra befejeződött a felelősségre vonás. A kivégzettek és a halálra ítélték között azonban nem említi őket a szerző. A könyv így folytatódik:

„A magyar fasiszták külön lettek kihallgatva. Elsőnek Csiszár Gergelyt vezették be. A dölyfős Gergő nyugodt és alázatos volt.

– Mentél-e te, Gergő, 1941-ben Újvidékre? – kérdezték egyszerre Panta és Žarko Ungur.

– Mentem – felelte Gergő.

– Minek?

– Csak.

– Tudjuk, hogy minek mentél, de tőled akarjuk hallani.

– Mondtam már, hogy a magam dolga miatt.

Žarko Ungur megparancsolta az öröknek, hogy vezessék ki, ők kilökdösték. Utána bevezették Pálinkás Gyurát, de ő sem akart semmit bevallani. Fülöp Antal leplezni akarta újvidéki utazását, de a bizonyítékok terhe alatt beismerte.

Losonc István meg volt rémülve. Amikor az asztal elé állt, amely mögött ott ült Žarko, Panta és Sava Stankov, az álla remegni kezdett.

– Pista, te tudod, mindig jóban voltunk eddig, nem lenne rossz, ha továbbra is így maradna. Ezek itt sokat beismertek, de nem mindent sorban. Mondd el nekünk te sorjában, minek mentetek ti négyen 1941- ben Újvidékre, kinél jártatok, mit vittetek, mit kerestetek, mindent, érted?

Pista izzadt. Gyűjtötte az erejét és a bátorságát, aztán elkezdett előbb összefüggéstelenül, majd egyre határozottabban és meggyőzőbben beszélni.

– Mi négyen azért voltunk kiválasztva, hogy Újvidékre utazzunk, hogy idehívjuk a magyar katonaságot Nezsénybe. At akartuk venni a hatalmat a németektől... Újvidékre a magyar hatóságoknak elvittünk egy 83 nevet tartalmazó listát, akiket ki kellett volna végezni, ha a magyar katonák és mi átvesszük a hatalmat.

(...)

A bizottság, a partizán őrség és a népfelszabadító bizottság úgy vélte, hogy ők a legilletékesebbek a Volksdeutscherek felett ítélni. És ítélték. Gyorsított eljárással. Meghózták a halálos ítéletet, és végrehajtották. Kilenc németet és öt magyart ítélt el a nezsényi igazság bírósága.” Hogyan is mondta Isa Jovanović szerint Tito:

– Hát ezt megtudhatja a nemzetközi nyilvánosság...

Az igazságtétel módja

Olyan kis bánáti faluból, mint amilyen Nezsény, nem sok embernek volt módja iskolákat végezni, az utóbbi évtizedek során szinte teljesen eltűnő magyarok közül meg éppen kevésnek. E ritka kivételek közül egyikük elolvasta azt a könyvet, amelyből a fentebbi idézeteket vettük, s az igazságtételről szóló részhez megírta azt, amit ő tud róla.

Miután idézi a könyvnek az általunk is közölt részét, amelyben a kivégzett magyarok számáról (öt) van szó, és amely után következik a névsor, hat személy neve, ez a nezsényi származású diplomás ember megjegyzi: „Egy magyar ide vagy oda? Nem számított az, hogy ez hat, nem pedig öt. Sokkal többet végeztek ki. Ezt a nezsényi töltésoldal és dögtemető árulhatná el. Hányan vannak ott eltemetve? Akit határozottan tudok: kivégezték Hemmert Macit. Az ablakunk alatt kísérték ki fényes nappal SS-egyenruhában, felszerelésben. Kivégezték Berkovics Jovica iskolatársamat is, mert lefényképezkedett német katonaruhában. Senki sem tudja, hogy ő valamit is tett volna a németek oldalán. Mit csináltak Lukó Rózsi tanító nénivel, akit magyar ruhába, pártába, piros csizmába öltöztettek, és felhajtották a kínzóhelyre. Állítólag asztalon táncoltatták, s utána, amit egy védtelen nővel tenni lehet. Miért lötték

agyon Krippels Margit anyósát, aki 80–90 éves volt, politikailag tehát egyenlő a nullával. Nem emlékszem, hogy az asszony mozgásképes volt-e egyáltalán. Én az utcán őt nagy néha ha láttam, de hogy mikor, azt nem tudom. Dűppong Miklóst is kivégezték vagy agyonverték, mert ez volt a leggyakoribb kivégzési mód. Csizsár Gyuláról azt mondják, akik vele voltak bezárva, hogy puskatussal verték szét a koponyáját. S az agyvelejét a lógoros társával szedették össze.(...) A kivégzetteket apám is vitte, vele vitették kocsin, de ő nem mert róla szabadon beszélni. Helyette szólak én. Lehet, hogy e sorok egyszer nyilvánosság elé kerülnek.

(...)

Visszaemlékezem 1934. október 4-ére is. Öregapám ásott a kertben, én ott játszottam. Harangoznak mindkét templomban. Öregapám felmegy az udvarba. Egyszer sietve jön értem. Gyere, fiam, megölték a szerb királyt, s kapott fel a karjára. Ekkor tudtam meg először, hogy milyen következményei lehetnek, ha valaki magyar. Egy-két évvel később egy sereg szerb gyerek, suttyófélek kergettek meg. »Jebem ti Gembeša.« (Baszom a Gömbösödet.) Én hazaszaladtam, és apámtól kérdeztem, ki az a Gembes. (Gömbös Gyula volt magyar miniszterelnök.)

(...)

Azután a német barátom fokozatosan elhidegült tőlem. Sőt később már a két iskola tanulói állandó hadilábon álltak egymással. Ők (a németek – M. M.) szidták Horthyt. »Paprikást csinálunk belőle.« Mi ugyanezt mondtuk Hitlerre. Komoly figyelmeztetés érkezett ezért az iskolához.

(...)

Nagybátyámnak szemére vetették, amikor (már a háború után – M. M.) egy üzlet igazgatója lett, hogy ő is ott van a Szent István-napi felvonulás fényképén.

(...)

Saját szememmel láttam a következőket. Egy ünnepség alkalmával a községháza melletti udvarba vonult be a zászlós sereg. Smrt fašizmu – Sloboda narodu! Majd az iskola elé vonultak. Ott voltak bezárva a szerencsétlen sorsú emberek. Egy nő tartott beszédet. Közben a foglyok már kint voltak. Először a németeket, azután a magyarokat vezették ki. Azután a magyarokat a fal felé fordították, s egy sorozatot körülbelül 10–30 cm-re a fejük fölé a falba lőttek. A malter az arcokba csapódott. Mi történt aztán belül az ajtón... Krippels Margitot mindegyik férfi megbecstelenítette, Lukó Rózsit hasonlóan, de erről nem szól ez a könyv, amelynek a címe Nemiri ravnice...”

DEBELLÁCS

(Debeljača, Debelyacsa, Torontálvásárhely)

Gachal református tiszteletes és Németh, a kommunista párttitkár

Két nevezetes halottja van a dél-bánáti Debelyacsának, még ma is túlnyomórészt református vallású magyarok lakta falunak a felszabadulás első esztendejének idejéből. (A falunak 1948-ban 6143 lakosa volt, közülük 5270, azaz 85,8% magyar. A szerbek száma akkor 630 volt. Az összlakosság száma 1981-re 6414-re növekedett, de eközben a magyaroké 4310-re csökkent, a szerbeké 1489-re nőtt. A történetek és a lakosság nemzetiségi változása közötti összefüggést érdemes lenne elemezni.) Az első nevezetes halott a református püspöki teendőkkel megbízott tiszteletes, Gachal János, a másik pedig a helyi néphatalmi szerv oszlopos tagja, Németh Péter, az akkor még önálló Debellács község párttitkára. Aki ismeri az akkori hatalmi struktúrát, az tudja, hogy a párttitkárnak milyen széles körű tevékenységi területe volt. Németh Péter esetében ez még azzal párosult, hogy korábbi kommunista tevékenysége révén bármikor közvetlen kapcsolatot tudott teremteni a legmagasabb tartományi vezetőséggel Jovan Veselinov Žarko és Lala Beljanski révén, sőt, mivel Moša Pijade is személyesen ismerte, rajta keresztül a belgrádi hatalmi csúcshoz is rövid úton el tudott jutni. Mint látni fogjuk, esetenként élt is az alkalommal. Neki szobra áll a református templom kerítése előtt. Gachal tiszteletesről azonban ma sem tudják az azóta már lassan elhaló egykori hívei s utódaik, hol földelték el kivégzői. Egy kovačicai (Antalfalva) szlovák asztalos néhány évvel az események után a Debellácsról Kovačicára vezető nyári úton egy debellácsi magyar földművesnek azt mondta:

– Én tudom, hol van a papotok eltemetve. Majd, ha eljön az ideje, mindent elmondok. – Nem tudjuk, elmondta-e, s azt sem, él-e még ez az asztalos.

Az 1941-ben német megszállás alá kerülő Bánát református lakosságát elválták a Bácskában székelő püspöki hivataltól, s ezen a dolgon úgy

Gachal János, a mártír papok egyike

segített a református egyház, hogy a legerősebb egyházközségben a leg-
rátermettebb tiszteletest megbízta a püspöki teendők végzésével. Ilyen mi-
nőségben neki módjában állt bizonylatot kiadni a hatóságoknak arról, hogy
ki mindenki tartozik egyháza kebelébe. Ma is élnek még tanúk, akik pusztá
létükkel bizonyíthatják, hogy a tiszteletes hatalmával élve és embermentési
szándékból ezzel visszaélve mintegy 30 bebörtönzött zsidó személynek adott
hamis bizonylatot arról, hogy a németek által elhurcolásra szánt vagy már
táborba hurcolt személy az ő híve. Ezek e bizonylatnak köszönhetően meg-
menekültek. Így tudja ezt egyik Újvidéken élő unokája, Farkas Lászlóné.

A Gachal vagy Gacsal név jó fél évszázadon át fogalom volt Debellácson
a református tiszteletesi hivatalt betöltő Gacsal János, majd az őt e hivatal-
ban követő azonos nevű veje révén, aki azonban már Gachalnak írta a nevét.

A Gachal-Gacsal familia évszázadokra vissza tudta vezetni a családfát.
Az a furcsa helyzet adódott, hogy a múlt század végén ugyanabban a faluban,
Debellácson találkozott két azonos nevű tagja az ősi nemzetségnek: az
idősebb Gacsal János tiszteletesnek a lányát feleségül vette az ifjabbik
Gachal János tiszteletes. Hogy ennek az utóbbinak a neve milyen fogalom
volt a háború vége felé az egész Bánátban, arra álljon itt Gachal János
unokájának ez az alábbi közlése.

„A felszabadulás első napjaiban a helyi partizánhatóságok befogták
édesapámat, Mohácsi Imrét. Mi Törökkanizsán éltünk, ő ott volt gyógysze-
rész. Elhurcolása után néhány nappal házkutatásra érkezett hozzánk néhány
fegyveres katona. El is kezdték a kutatást, amikor a parancsnokuk meglátta

Németh Péter, a mártír párttitkár

apám irodájának falán az apósa, a nagypapa fényképét.

– Az ott ki? – kérdezte tőlünk. Mi mondtuk, hogy ki. Mindent el kellett róla mondani, hogy meggyőzzük, csakugyan édesanyám apjának a fényképe van a falon. Mindennek az lett a vége, hogy a parancsnok véget vetett a további házkutatásnak, apámat pedig kiengedettte. Apám azzal jött ki, hogy az a tiszt azt mondta, akinek ilyen apósa van, az nem lehet ellenség. Apámnak nem is lett később semmi bántódása.”

Gachal János tiszteletes 1944. november 12-én még eltemette Joó Lajos elhunyt debeljaicei lakost, a hónap 27-én eltemetett Földesi Lajost

azonban már Vitkay Gyula kántor egyedül búcsúztatta az egyház nevében, és az adatokat ő írta be a halotti anyakönyvbe. A debeljačaiak emlékezete szerint papjukat mindjárt a felszabadulás után elvitték, ezek az adatok azonban arról tanúskodnak, hogy az október nyolcadiki felszabadulástól Gachal tiszteletes elhurcolásáig több mint egy hónap telt el. A tiszteletes egy személyes ismerőse így emlékszik vissza a történetekre.

„Voltak itt nagy kommunisták, akik nagyon védték a tiszteletes urat. Elsősorban Németh Péter és Andorka Béla. Két-három nappal az elhurcolása előtt találkoztam vele az utcán. A mándlija ki volt szakítva, de ő nem igazította meg, hanem úgy járt-kelt a faluban. Közölte, hogy egy orosz katona megkérdezte tőle, hány óra. Ő elővette a zsebórát, megnézte, és megmondta, mire az orosz megragadta az órát, és kiszakította mándlistul. Azt mondta, így fog maradni, hadd lássa mindenki. Mondtam neki:

– Tiszteletes úr, itt nem számíthat semmi jóra, rejtőzködjön el, vagy legjobb lenne, ha elmenekülne.

Azt válaszolta:

– A hűveimet nem hagyhatom.

Nem sokkal később egy éjjel elvitték. Másnap vagy harmadnap az irodájából és a könyvtárából a könyveit egy szekérre dobálták, és a téglagyár gödreiben elégették. Itthon azt tudtuk róla, hogy az OZNA emberei Kovačičára vitték. Közülünk soha senki többet nem látta. A ruháját látták később egy kovačičai szerb emberen. A faluból abban az időben többeket is elvittek, köztük Hős Gyula kereskedőt, Tóth Sámuel jegyzőt, Molnár Ferenc üvegkereskedőt, Joó Bálintot, ez utóbbi ellen már bírósági eljárás folyt. A hozzánk érkező hírek szerint a tiszteletes urat agyonkínózták. Szókimondó ember volt, aktív, a Délvidéki Magyar Kultúrászövetségnek ő volt az elnöke. Kapcsolatot tartott külfölddel is. Az ő lányát vette feleségül Mohácsi Imre törökkanizsai gyógyszerész.”

Adalékok Debellačs történetéhez

„Debelyacsának volt egy nevezetes gyógyszerészcsaládja, a Joanović – folytatja az adatközlő. – Nagyszerb érzelmű embernek ismerték, akinek a családja azonban furcsa módon formálódott. Három fiuk volt. Emilnek magyar lány lett a felesége, ő maga is magyarrá lett, itthon úgy köszönt: Szebb jövőt!, feleségével Temerinbe költözött. Saci szerb lett, a köszönése: Dobro jutro! Gyuzsi köszönése: Heil Hitler! A gyógyszerész nagyszerb létére úgy összevitakozott a még nagyobb szerb Vilovski

iskolaigazgatóval, hogy pisztollyal mentek egymásra. Ő találta föl a Natalia néven árusított krémet, a háború után is gyártotta, mert engedélye volt rá, s az engedélyt azért kapta meg, mert ezt a krémet Tito is használta. Ennek a kapcsolatnak köszönhetően Gyuszi az ötvenes években útlevelet kapott Amerikába, hogy ott részt vegyen egy tanulmányúton. Annak ellenére, hogy itthon már nős volt – felesége Glumac lány –, ő ott maradt, s ott kinn magyarrá lett. A debelyacsaiak ma is úgy tudják, hogy azt, ami itt történt, elsősorban Saci tette, vagy legalábbis az ő keze benne volt. A saját testvérét, Emil is bezáratta. A Joanovicokban egyébként egy csepp magyar vér sem folyt. Apjuk szerb volt, anyjuk román.

Debelyacsán a németek ideje alatt eléggé szövevényes volt a helyzet, amit csak igen árnyaltan lehet ábrázolni. Egy alkalommal Pancsováról jött egy dzsipen két német tiszt és egy detektív. Hoztak magukkal egy névsort, a helybeli kommunisták névsorát, mintegy negyven névvel. A községi bíró vagy elnök Tóth Ferenc volt, őt keresték. Kungelt István gépészmérnök tolmácskodott nekik, ez volt itt a németek megbízottja. Tóth és Kungelt a listát áttekintve gyorsan megegyezett, hogy megakadályozzák az emberek elvitelét. A jövevényeket elvitték a Ládiakhoz, akiknek nagy asztalosműhelyük volt. Beadták a jövevényeknek, hogy abban a gyárban dolgozik a keresettek egy része, éjt nappallá téve gyártják a számkókat a németeknek az orosz frontra. Ezt megerősítette egy Max nevű katona is, aki ott őrködött. Utána a jövevényekkel elmentek Varjú István műhelyébe, hogy ott dolgozik a másik csoport, ezek meg facipót gyártanak a német katonáknak a frontra. Rajta volt a listán a három Andorka, Németh Péter és Márton Pál is. Ezekhez már el sem vitték a jövevényeket. Az emberek ilyen bevezető után mind megmenekültek.

Tulajdonképpen a kommunisták sem maradtak hálátlanok. Az egyik Ládi gyereknek, Jánosnak az apósa orosz zsidó volt, Askenázi Alekszandar. A felszabadulás utáni napokban egy csoport crepajai szerb vagy tizenöt székéren ájtött a faluba, hogy randalfrozik majd itt. A szovjet tisztektől két órát kértek rá. Ládi elszaladt az apósához, és tolmácsul hívta, érvelőnek meg a kommunisták közül valakit, és egy, a faluban tartózkodó orosz tábornok elé kerülve kérték a rablás-gyilkolás megakadályozását. A tábornok elővette a pisztolyát, és ezzel kényszerítette a rabolni szándékozót, hogy azonnal rakják le fegyvereiket, és takarodjanak ki a faluból. Az így elkobozott fegyvereket sokáig őrizgették a községházán” – így ér véget ennek a debellácsi adatközlőnek a visszaemlékezése.

Hogy a felszabadulás napjaiban és még később is nem csupán a népelleneséget irtották ezen a tájon, hanem hogy nemzetek közötti leszámolás is folyt, arra talán a legjobb példát Németh Péter debellácsi cipésznek, a felszabadulás utáni első debellácsi párttitkárnak az esete szolgáltatja. Erről az egyik fia, Németh Gyula, született Magyarcsernyén 1925-ben, vall elég részletesen. Életkörülményei úgy hozták, hogy ő összefüggésben is láthatta a dolgokat.

Németh Gyula vallomása

„Ötési raboskodás után apám 1936-ban szabadult. Rabtársai Lala Beljanski, Veselinov Žarko, Szöllösi Mihály, Márton Pál, ennek testvérei: Mátyás és Rozália voltak. Mátyás azok közé tartozott, akik a sokat emlegetett szervezett kommunistákkal együtt menekültek ki a mitrovicai börtönből a partizán felkelők közé. A kosmaji partizánosztog tagjaként elfogták, Norvégiába deportálták, és ott tébécét kapott, amibe később itthon belehalt.

1941-ben, a Szovjetunió megtámadása után letartóztatták Márton Pált és Andorka Sándort – a Magyar Tanácsköztársaság idején Szegeden szerepelt ez utóbbi –, a debeljačiaiak kezességét vállaltak értük, és így szabadon engedték őket. A mi házunk ekkoriban kommunisták és más illegálisok átjáróháza volt. Abban az időben Becskereken magánúton diákoskodtam. Megtörtént, hogy amikor hazamentem, nem volt mit felvennem, mert a ruhámat valamelyik illegalitásban élő személynek kellett odaadni. Hozzánk járt Szervó Mihály is.

Negyvennégyben apámat letartóztatták, de a börtönből kiadták egy cipésműhelybe dolgozni, ott fejelte a csizmát a börtönparancsnoknak, és én oda jártam hozzá találkozni vele, vinni hozzá a híreket. A főtéren már ott álltak a német Tigrisek, Módoson meg az oroszok, onnan lőtték ez utóbbiak Aradacot. Ettől betörték a műhely ablakai. Apám ekkor a zúrzavart kihasználva ledobta a kötényt, és hozzám szökött a tót templom felé eső szobámba. Pólinger Mihály építészről fegyvert kaptunk, és sokadmagunkkal elfoglaltuk a Hitlerjugend épületét. Ott szereztünk magunknak két csontnyelű pisztolyt. Másnap a főtéren a nép már verte le a táblát a városházáról, detektíveket vezetgettek, és köpködték őket. Mi gyalog elindultunk Debellácsra, útközben Uzdinban aludtunk. Orlováton a partizánok igazoltattak, és elvették a pisztolyokat. Debellácsra délelőtt kilenc-tíz órára érkeztünk meg. Ez október ötödikén és hatodikán történt. Otthon általános volt a zúrzavar. Édesanyám és 1922-beli Pista testvérem

mesélték, hogy milyen sok a baj, az orosz katonák a nőket erőszakolják. A falu szélén volt egy hídkatrész-lerakat, amit olasz katonák őriztek. A helybeli szerb telepesek ezektől az öröktől elszedték a fegyvert, és átvették a faluban a hatalmat. Egyszer valaki azzal a hírrel jött, hogy elvitték Gachal tiszteletest. Kovačičáról jöttek érte OZNA-tisztek, és magukkal vitték.

Élt ott Debellácson 1918-tól kezdve egy csetnik. Az első világháború utáni fordulatkor a magyar jegyző feleségét és lányát a jegyző szeme láttára megerőszakolta. Negyvenegyben, amikor a faluba bejöttek az SS-esek motorkerékpáron, valaki elfogatta ezt a csetniket, és a téglagyár gödrében agyonlővette. Ott volt az elfogásakor a 18 éves fia is, ez azt mondta, ha viszik az apját, vigyék őt is. Elvitték, és lelőtték mind a kettőjüket. A háború után az agyonlőtt ember özvegye elégtételt akart venni; azt akarta, hogy férjét a falu központjában temessék el. Apám ezt semmiképpen nem akarta, és ezen keményen összejött a kolonista szerbekkel.

A Vörös Hadsereggel érkezett a faluba egy Szasa nevű vézna, sovány, szőke suhanc. Ezt láttam egyszer a színpadon beszélni, véresen uszított a magyarok ellen. Tudtam róla, hogy meg akarta egyszer erőszakolni Debreceni Jánosnak, nekem jó ismerősömnek az édesanyját. Apámnak szóltak, ő lefegyverezte, és lecsukatta. Másnap a kovačičai oznások kiszabadították.

1945. október 4-én, a falu felszabadulásának évfordulóján, késő éjjel már, valakik kopogtak apámnak az ablakon. Ez mindennapi dolog volt, gyakran hívták így éjjel ide vagy oda, vagy egyszerűen csak értesítették valamiről. Esett az eső, nem lehetett jól látni, de apámnak nem is volt föltéve a szemüvege. Hunyorogva lesett ki az ablakon, hogy ki keresi. Kintről meg rálóttek. Betántorgott még a szobába, és ott meghalt. Én abban az időben tisztjelöltként Gombos környékén keresztesekre vadásztam. Innen váratlanul Palicsra hívtak, ahol a komisszár (politikai biztos) azzal fogadott, hogy őszinte részvétét fejezte ki apám halála miatt. Mutatta a sürgönyt. Azonnal kaptam egy hónapi eltávozási engedélyt. Zrenjaninból már telefonálhattam haza, de azt a hírt közölték velem, hogy apámat előző nap eltemették. Másnap a sírjánál megfogadtam, ki fogom deríteni, ki tette el az útjából. Ő volt akkor a helyi népfelszabadító bizottság titkára, a pancsovai körzeti népfelszabadító bizottság alelnöke, a szerb képviselőház tagja. Nyilván neki köszönhettem, hogy mennem kellett volna Moszkvába tiszti iskolába, de valahogyan nehezen ment az indulás, mert mindig halogatták, és azt mondták, azért, mert elvesztek a dokumentumaim.

A sírtól elmentem Pancsovára a körzeti OZNA parancsnokához. Ott azt kérdezték tőlem, hogy ugye nekem van fegyverem. Mondtam, hogy van.

– No, azt add le, nehogy valami butaságot csinálj. – Nagyon furcsállottam, hogy ezzel kezdi, és nem azzal, hogy a gyilkost elfogjuk. Nem szóltam, a pisztolyt leadtam, könnyen tettem, otthon volt másik kettő is ezer golyóval.

Az a társaság, amely annak idején az olasz őroket lefegyverezte, még ekkoriban is terrorizálta a falut. Apám nem akart velük megalkudni. Volt velük egyszer egy tárgyalása, amelyen végül testvéremet, Pistát meg más aktivistákat velem együtt beszorítottak egy terembe, és puskatussal jól meg is ütöttek. A tetszettel később együtt voltunk bezárva, kényszer munkán együtt dolgoztam vele. Abban az időben a szerb kolóniát a debellácsi magyarok éllemeztek. A magyarokkal minden bajuk volt mégis. Elszedték tőlük a rádiót. Ezt a társaságot mi mindig visszaszorítottuk, de ott volt az az özvegyasszony is, aki meg folyton azt akarta elérni, hogy az urát a falu központjában temessük el.

Még korábban, a felszabadulás napjaiban, az is megtörtént, hogy jött egy Crna Gora-i ember egy névsorral, és összeszedett a faluban hatvan magyar embert, hogy azok mind bűnösök. Apám odament, és megnézte, kik azok a bűnösök. Nem egyet karjánál fogva vett ki a többi közül, hogy ez nem bűnös, de mindenkit nem szedhetett le. Az embereket összeszedő tiszttel ebből kemény nézeteltérése támadt, amelynek során a fegyverek is előkerültek. Bementek a község házára, annak a bejárata fölötti lépcsőn erősen dulakodtak már, aminek során apám úgy meglökte a tisztet, hogy az elgurult. Végül is azt a hatvanas csoportot nem vitték el. De az apám később áldozatul esett. Ez a dulakodás abban az időben történt, amikor Ürményházán készítették a helyet, hogy a bánáti magyarokat mind odaviszik gyűjtőtáborba. Amikor apám erről tudomást szerzett, azt mondta, ha viszik a többi magyart, akkor mi is megyünk. Nyomban elutazott Belgrádba, beszélt Moša Pijadéval és Rankovičtyal, s később a tábor szervezést lefűjták. Mi, mozgalmisták tudtuk, mit köszönhetünk másoknak, például Gachal tiszteletesnek. Hogy mi, nyilvántartott mozgalmisták megmaradtunk, azt legfőképpen neki köszönhattuk. Benne volt a keze abban, hogy negyvenegy után annyiunkért kezeskedett a falu.

Apám temetése után lejárt az egy hónap. Akkor elmentem Újvidékre, és kihallgatást kértem Lala Beljanskinál, Kosta Nad helyettesénél. Elküldött még három hónap szabadságra, és azt mondta, hogy annak letelte

után leszereltet. Ígéretét be is tartotta.

Még a németek idején volt itt egy német katona, aki beleszeretett egy Földesi Rozika nevű gazdag parasztlányba. A felszabaduláskor a katona nem menekült el, hanem jelentkezett a községházán. Agyonlőtték. Szegény Rozikát pedig sok orosz katona megerőszakolta. A községházán a lépcsőt súroltatták vele. Apám ezen fel volt háborodva, Rozikát hazaküldte. Nagyon hálás volt érte. Egyszer nekem azt mondta, menjek el hozzá, van egy jó magyar könyve. Kovačicáról jövet be is mentem egyszer, és akkor mondta el az erőszakolásokat, s hogy ő az apámnak hálás. Megkérdeztem tőle, akar-e az apámon segíteni? Persze hogy vállalta. Arra kértem, segítsen felkutatni a gyilkosait. Nem sokkal később engem Újvidékre küldtek pártiskolába.

Hazlátogatván anyám újságolta, hogy keresett Rozika. Elmentem hozzá, és közölte, hogy megvan a gyilkos. Ekkor tudtam meg tőle, hogy amikor korábban nála jártam, akkor kilesett egy ember. Ez Laki Mihály borbélymesternél volt alkalmazásban, a neve Cincar. Ez a segéd nagyon udvarolt volna Rozikának, egy alkalommal berúgott, és akkor bőkte ki Rozika előtt, hogy ő lőtte le Németh Pétert. Én másnap telefonáltam az OZNA-ra. Tudomásul vették, de bizonyítékokat kértek tőlem. Én ettől kezdve rendszeresen odajártam a műhelybe borotváltatni magamat, hogy megnyerjem a bizalmát. Tudtam, hogy kivel van dolgom, ő is tudta, hogy az áldozata fiának a nyaka körül mozgatja a borotvát, de nem tudta rólam, hogy én róla mindent tudok. Nem volt mindegy. Időközben az OZNA megtudta, hogy Pancsován a titkos csetnik szervezet új tagokat vesz fel, és hogy Cincar is a jelöltek között van. Provokátorok útján összeszedették Cincarral az érdemeit, leírásták vele életrajzát, s abban apám lelövését. Ennek alapján a csetnik tagfelvételi gyűlésen lekapták az egész társaságot, köztük természetesen Jovan Cincart. Amíg folyt ellene az eljárás, a bíróságon már mondogatták a vele egyívásúak, hogy micsoda rezsím ez, egy lelőtt magyar miatt egy szerbet perbe fogtak. Emiatt nagyon vontatottan haladt a tárgyalás, és én elmentem panasza Jovan Veselinovhoz. Ő írásban adta a parancsot, hogy meg kell gyorsítani.

Nagyon érdekelt, hogy kik voltak Cincar segítőtársai. Egy alkalommal bedobtak hozzám az ablakunkon egy levelet, amiben az volt, hogy apám gyilkosának a háza a Kolónián van, a házuk előtt egy száraz eperfa áll. Ott lakott Slavko Stojković a szüleiével. Ettől kezdve nagyon figyeltem őt. Jelentkezett önkéntes munkára a Száva menti csatorna építésére. Én gondoskodtam arról, hogy szép egyenruhát kapjon, és jól el legyen látva. Amikor

visszajött, behívtam az irodába, kitettem elébe a pisztolyt. Szemére hánytam, hogy vele én milyen jól bántam, közben megtudtam róla, hogy ő az apám gyilkosainak egyike. Megtört, és bevallotta, hogy a náluk lakó Szasa, ez, aki az oroszokkal érkezett a faluba, és Cincar megfenyegették és kényszerítették. Hazaengedtem, a házuk elé két párt-ört állíttattam, és nyomban telefonáltam Pancsovára az OZNA-ra, hogy megvan minden tettes, csak Szasa eltűnt, mire kiadták ellene a letartóztatási parancsot.

Cincar védőügyvédje is kiszedte védencéből, kik voltak a segítőtársak, és nekem megmondta, hogy könnyítsen védencén. Azonnal elrendelték, hogy a gyanúsítottakat vitessem Pancsovára. A bírósági tárgyalás lefolyt, nagy nehezen megszületett az első fokú ítélet. Cincart halálra ítélték, a pancsovai belügy főnöke följajánlotta, hogy én személyesen lelőhetem, végrehajthatom a hivatalos ítéletet. Erre mégsem vállalkoztam. Időközben bevonultam katonának, rendes szolgálati időre. Ez idő alatt Cincar fellebbezett, és az ítéletet 20 évre módosították. Stojković főtárgyalásán megjelentem a védelem tanújaként, ő tizenkét évet kapott, de megígértem az édesanyjának, hogy segítsek kihúzni a börtönből. Körülbelül másfél-két év után fűresett az anyja, hogy segítsék neki a fiát kiszabadítani. Megírtam vele egy megyelmi kérvényt, azt aláírtam én is meg Pista is, és ennek alapján a gyermeket csakugyan kiengedték. Azóta is tartjuk a kapcsolatot, sakkozni is szoktunk néha.”

Eddig szól Németh Gyula visszaemlékezése. Az ügyszöveghez tartozik még, hogy a Tájékoztató Iroda idején őt letartóztatták, megjárta a Goli otokot, ahova együtt szállították a Magyar Szó első főszerkesztőjével, egy másik rendkívüli sorsú emberrel, református pappal, Keck Zsigmonddal. Ez azonban már más történet. Az ő esetük többek között azért is figyelmet érdemel, mert ennek révén bepillantást lehet szerezni abba, hogyan működtek akkor a hatalom szervei, mennyire ellentmondásosak voltak az intézkedések, milyen volt az OZNA embereinek magatartása, s hogy ebben a magatartásban kifejezésre jutott az, hogy itt a magyarok a vesztesek oldalán állnak, olyan sors is jár nekik. Meg is kapták.

Jaj a legyőzötteknek!

A bánáti magyar férfiakat is internálták sokfelé. A verseci Lelik Mária részletesen elbeszélte, hogy a férjét, ágrólszakadt szegényembert hogyan vitték el otthonról minden más verseci magyar férfival együtt. A hozzátartozók egy ideig nem tudták, hol vannak, s amikor végre megtalálták őket a Stojković-telepen, akkortól kezdve hordták nekik oda a kosztot. Hogy nem amolyan jó hírű munkatáborban tartották az elhurcoltakat,

arra bizonyítékul szolgál, hogy férjét itt úgy összeverték, hogy a háta élete végéig fekete maradt, a halála alig két év múlva bekövetkezett. Pedig vétkes nem lehetett, mert a földosztáskor még kapott néhány hold földet is, csak megművelni már képtelen volt, a gyorsan megözvegyült felesége vissza is adta a városnak anélkül, hogy legalább a kukoricatermést leszedte volna.

PANCSOVA

(*Pančevo*)

Tomka Károly tiszteletes

A bánáti vérengzésekről általában nem, vagy csak nagyon keveset tudunk. A pancsovai református tiszteletes sorsa azonban bizonyítja, hogy a bosszú kiterjedt az ottani magyarokra is. A tizenhárom bácskai katolikus papi személyen kívül elveszett tehát két bánáti református, egy baranyai református, a hercegszőlósi Faragó Ferenc. A Pancsova melletti vojlovicai, hertelendyfalvai tiszteletes sorsáról az alábbi névtelen levél érkezett a címemre 1991. január 16-án.

„Hertelendyfalván református lelkész volt. 1944 őszén tűnt el. Őzvegye, a 91 éves Viktória tiszteletes asszony még él, Újbelgrádban, az egyik lányánál.

Azon a napon, amikor családtagjai utoljára látták, két férfi jött érte, és elvezették. A valahonnan épp hazafelé tartó fia, látván, hogy édesapját két civil kíséri, titokban követte őket. Egészen Pancsováig vezették, a börtön épületébe. Onnan kiszabadult rabok mesélték, hogy még napokig látták, ebéd alkalmával. Majd többé nem. Állítólag a szlovák evangélikus pappal tévesztették össze. Mások szerint a helybeli két pap közül az egyiknek meg kellett halnia. Ismét mások szerint unokaöccsét, a későbbi debellácsi református lelkészt keresték, Thomka Viktort, s vele tévesztették össze.

Ártatlan volt. A légynek sem ártott, mondják ma is a hertelendiek. Mindig az ő székely népét védte: a régi Jugoszlávia adórendszerének túlkapásai ellen is. Sokszor sírva jöttek hozzá az egyháztagok: nincs miből adót fizetniük. Többször a saját zsebébe nyúlt családja tudtán kívül, holott három lánya és egy fia volt. Azt mondják, hogy ha neki nem volt, annyira hitt az embereknek, hogy az egyházból adott kölcsön ilyen célra, és sokszor nem adták meg neki, nem bírták, vagy volt olyan, hogy kihasználta jólelkűségét, és saját zsebéből kellett pótolni a vissza nem fizetett kölcsönt.

Politikával sohasem foglalkozott, senkinek sem ártott. Talán ártatlanságát sem bizonygatta, amikor vallatták, bízott az emberekben, bízott valószínűleg az utolsó pillanatig abban, hogy raboskodása tévedés, majd minden jóra fordul! Így következtek az egyszerű hertelendiek. Sokak véleménye ez.

Azt is mesélik, hogy volt egy magyar ember, Rontó Pál, aki egy kis italért bármit hajlandó volt elkövetni. Többen mondják, hogy még életében mesélte – még akkoriban meghalt az alkohol hatása következtében –, sőt dicsekedett, hogy részt vett sokak kínzásában, és a kivégzéseknél is jelen volt. Valószínű, hogy az ilyen alkalmak utáni piszkos munkát, tetemek eltakarítását bízták rá, s ehhez még hozzádicsekedett. Ez az ember dicsekedett többek közt azzal, hogy a tiszteletes kínzásáról is tudott.

A család hallgat, nem hajlandó a fájdalmas sebeket feltépni az adatközlés által. A nép számon tartja szelíd lelkű vértanú pásztorát...

(Az adatok közlője névtelen óhajt maradni.)”